

„elég kauderwelsch“?

Arany János *Kisebb költemények* című, 1856-os kötetének szerkezete

LÖVÉTEI LÁZÁR László

Költő, műfordító, Térey-ösztöndíjas
ORCID 0000-0001-9264-1013

“enough kauderwelsch”? The structure of *Smaller Poems* (1856) of Arany János

Abstract | LÖVÉTEI LÁZÁR László's article offers an interesting and novel perspective for the study of ARANY János' 1856 two volumes of *Smaller Poems*. The author argues that if we read the poems of the two volumes in parallel, we can find traces of a disconcerting code system in the structure of the volumes. It is as if ARANY János is constantly holding up a curved mirror in front of him: for example, while in the poem *Letésem a lantot* (I Let go of the Lute) in the first volume he says goodbye to poetry, in the poem *A vigasztaló* (The Comforter), which is placed in the exact same position in the second volume, he finds solace in poetry. What conclusion can be drawn from such a “humorous” volume structure? “ARANY could not fully subscribe to the ideology of liberal nationalism, and lacking a new faith he did not have the strength to oppose it: the only options left were an agonizingly abject identification with the old, a tragic irony, a humour”, wrote SZÖRÉNYI László half a century ago, on the only Arany poem he analyzed, *Visszatekintés* (The Retrospect). LÖVÉTEI in fact comes to the same conclusion, but now examining the whole structure of *Smaller Poems*, exposing an analytical idea that had not yet arisen in connection with the volume.

Keywords | János Arany, selected poems, volume structure, ars poetica, dialogue

* A tanulmány székfoglaló előadásként hangzott el a Magyar Művészeti Akadémián, 2022. június 22-én.

Úgy látszik, minden kor magyar nyelvének megvan a maga divatos idegen szava: mint a mai Instagram-fiatalok angol „cringe”-e, annyira közkedvelt lehetett a 19. század közepén-végén a német „kauderwelsch” – ezt támasztja alá az a tény, hogy még a *Révai nagy lexikona* is fontosnak látta külön szócikket szentelni neki: „*Kauderwelsch* (német), az értelmetlen, zagyva beszédet nevezik így. A felnémet Kauder (háza-ló) szóból származik, s eredetileg a welsch (olasz) házalók keveréknyelvét jelentette.”¹ Nem tudni, miért, de Arany János is gyakran használta ezt a szót, 1853. május 23-án például – miután Török Ignác kéziratot kért tőle Nagy Lajos királyunk fényes koráról az *Igazmondó* „mezei naptár” számára – a következőket írta Tompa Mihálynak: „Őszin-te szándékom összeírni valami kauderwelschet, majd meglátod a naptárban. Ha le-het, Lisznyait fogom utánozni, csapok olly bombasztokat, hogy »csak úgy bámul belé a bölcs kalendáriom«.”² Három évvel később, 1856. május 7-én pedig már a megjelenés előtt álló *Kisebb költemények* kapcsán írja Szász Károlynak Kézdivásárhelyre:

A mi versgyűjteményemet nézi: elég *kauderwelsch* lesz biz az. De tudom, hogy más valami-
mikor csak kiadta volna őket: miért hagyjam másra a rendezést, s az egy két forint anyagi hasznot? Aztán meg kinek a pap, kinek a papné: ily tarkaságban több ember izlése ta-lálhat magának valót.³

Az alább következő gondolatkísérletben azt vizsgálom, hogy igazat adhatunk-e ennek a szerzői „önértelmezésnek”: valóban csak zagyva, összevissza, tővel-heggyel egymás mellé dobált versek gyűjteménye-e a *Kisebb költemények*, vagy pedig az Aranyra oly jellemző iróniáról-öniróniáról van szó. S teszem mindezt azért is, mert igazat adok Tar-jányi Eszter *Három megkomponált verseskötet a 19. század közepéről* című, 2015-ös (!) tanulmányában tett megállapításának, hogy ti.

Irodalmunkban a verseskötet nagyon fontos, szinte korszakválasztó szerepet látszik be-tölteni, ezért is érdemes megfigyelni azt a magyarázatra váró anomáliát, hogy a verses-kötet kompozíciójának a kérdése kifejezetten elhanyagolt területe a hazai irodalomtu-dománynak. Különösségét növeli, hogy az antikvitásra visszanyúló hagyományról van szó, mégsem került – sem hajdanában, sem az utóbbi időben – az irodalomtudományi diskurzus homlokterébe.⁴

1 *Révai Nagy Lexikona: Az ismeretek enciklopédiája*, 21 köt. (Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1911–1935), 11:365.

2 ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, kiad. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula és SÁNDOR István, Arany János összes művei 16 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 225. A továbbiakban: AJÖM 16. Aranytól amúgy nem találni verset az 1853-as *Igazmondó*ban, így tehát példákat sem Lisznyai-féle „bombasztokra”, de ne feledjük, hogy 1852-ben Arany (Szász Károllyal közösen) paródiát írt Lisznyairól (*Lisznyai Kálmánhoz*).

3 AJÖM 16, 695.

4 TARJÁNYI Eszter, „Három megkomponált verseskötet a 19. század közepéről: Arany János, Lévy József és Madách Imre”, *Irodalomismeret*, 2. sz. (2015): 9–28, 10.

Tarjánai Eszter tanulmánya óta – alighanem a 2017-es Arany-bicentenáriumnak is köszönhetően – természetesen számos, haszonnal forgatható tanulmány született e tárgy körben,⁵ de talán nem lesz teljesen érdektelen újra kézbe venni Arany János 1856-os *Kisebb költeményeit*.

I. Rájátszások Horatiusra

„...miért hagyjam másra a *rendezést*?” – kérdi tehát Arany a Szász Károlynak írt, fentebb idézett levélrészletben (kiemelés tőlem – L. L. L.). Érdeemes elidőzni ennél a kérdés mondatnál, hiszen Aranyról, egészen pontosan: a mindig kínosan precízen fogalmazó Aranyról van szó!⁶ Versgyűjteménye kapcsán nyugodtan megismételhetette volna az (össze)gyűjtést, főleg hogy néhány másodperccel korábban zagyvaságról („kauderwelsch”), néhány másodperccel később pedig ismét *tarkaságról* beszél. Milyen *rendezésről* lehet tehát szó? 1856. október végén Arany kötet szerkesztési tanácsot ad Tompának:

A rendezésben (...) elkülönzést nem, csak változatosságot ajánlok, vígra szomorú – jobbra gyengébb; így, míg egyik a másikat emeli, az olvasónak is nyugpontokat nyújt mintegy, – ha egy gyöngye ki nem elégíti, az erős utána annál erősbnek tetszik &c. Én legalább ezt követtem, tudván, hogy varietas delectat.⁷

Ma már minden kutató egyetért azzal a – Szörényi László által kikövetkeztetett – megállapítással, hogy „Arany tudatosan az egyik klasszikus kompozíciós elvet, a varietast követte a kötet [vagyis az 1856-os *Kisebb költemények*] anyagának elrendezésében”,⁸ a

5 A teljesség igénye nélkül: SZILÁGYI Márton, „»van ott sokféle faj«: Arany János *Kisebb költemények* című, 1856-os kötetének keletkezése”, *Irodalomtörténet* 98 (2017): 450–466; SZILÁGYI Márton, „Arany János 1856-os kötetének keletkezése”, in ARANY János, *Kisebb költemények*, kiad. SZILÁGYI Márton, 339–353 (Budapest: Helikon, 2017); SZILÁGYI Márton, „Arany János kötet szerkesztési gyakorlata és a *Kisebb költemények* (1856)”, *Erdélyi Múzeum* 80, 3. sz. (2018): 1–12; SZÖRÉNYI László, „»Az ember... a költő (mily bitang ez a név!)«”, in SZÖRÉNYI László, *Arany János évében: Tárcák és tanulmányok*, 75–81 (Budapest: Nap Kiadó, 2017). Feltétlenül ajánlott kötetek továbbá az utóbbi évekből: HÁSZ-FEHÉR Katalin, „...*hogy Kegyed észre nem vette, csodálom...*” (Budapest: Kortárs Kiadó, 2019); MILBACHER Róbert, *Arany-metszés* (Budapest: Kortárs Kiadó, 2021); SZILÁGYI Márton, „*mi vagyok én?*”: *Arany János költészete* (Budapest: Kalligram, 2017); SZÖRÉNYI László, *Toldi uram dereka* (Budapest: Nap Kiadó, 2018). Végül – de egyáltalán nem utolsósorban – a korábbi évekből e sorok írója Szörényi László *A humoros elégia* című, monográfia igényű verselemzését tanulmányozta a legnagyobb élvezettel, lásd SZÖRÉNYI László, „*Álmain is voltak, voltak...*”: *Tanulmányok a XIX. századi magyar irodalomról* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004), 99–201.

6 Az írásjelekre is odafigyelő Aranyról lásd például: SZÖRÉNYI László, „Istentelen (?) rabszolgázadás...”, in SZÖRÉNYI, *Toldi uram dereka...*, 5–28.

7 Arany János Tompa Mihálynak, Nagykörös, 1856. október vége felé, in AJÖM 16, 773.

8 SZILÁGYI, „Arany János kötet szerkesztési...”, 7. Ami a „varietas” kompozíciós elvét illeti: a „veronai Catullus könyvé”-t vizsgáló Horváth István Károly mondja (HORVÁTH István Károly, „A »veronai Catullus könyve« és a catullusi líra két alapvető műfaja”, in *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 17, 1–4. sz. 269–288.), hogy Ifjabb Plinius korában (tehát Traianus császár uralkodása idején) már klasszikusnak számított a varietas elve, idéz is (latinul) Ifjabb Plinius leveleiből, íme

kötetkompozíció tüzetesebb vizsgálatára viszont mind ez ideig nem került sor. Már a kortársak számára is világos lehetett (főleg a *Kisebb költemények* 1867-es, bővített kiadása után, ahol keltezés is van a versek mellett), hogy Arany nem időrendi sorrendet (vagy ahogy ő maga mondta volna: „iratási időrend”-et) követett, még csak nem is műfaji jellegzetességek alapján rendezte kötetbe verseit (mint Virág Benedek,⁹ Csokonai¹⁰ vagy éppen Vörösmarty¹¹). Megítélésem szerint Arany a 19. századi magyar irodalom legbátrabb (és „leghumorosabb”!) verseskötetét rakta össze, dialógusba léptetve látszólag egymástól egészen távol álló, össze nem illő verseket. De talán kezdjük a legelején.

1. Hány vers szerepel a Kisebb költemények két kötetében?

Bármilyen furcsán hangzik, a kérdésnek igenis van létjogosultsága. A legegyszerűbb természetesen megszámlálni a két tartalomjegyzékben feltüntetett verscímekeket, összeadni őket, és meg is van a végeredmény. Egy ilyen aritmetikai művelet szerint: I. kötet (46 vers) + II. kötet (42 vers) = 88 vers. Igen ám, de a helyzet korántsem ennyire egyértelmű! Bisztray Gyula írja *Az Arany János-kiadások rostája (1883–1958)* című tanulmányában a Ráth Mór-féle szövegközlés kapcsán:

munka közben látnia kellett RÁTHnak – s a kiadás szellemi ellenőrének: ARANY Lászlónak –, hogy bizonyos, bármilyen csekély jegyzetanyag nélkül a nagyszabású kiadvány [vagyis az *Arany János összes munkái*] nem valósíthatja meg legfőbb célját: a közönségnevelés feladatát. Ezért pótlólag, az 5. kötetbe, majd pedig a 8. kötetbe beleszorították az 1–5., illetőleg a 6–8. kötethez tartozó legfőbb tudnivalókat (I–XXX., illetőleg I–XVIII. lapszámozással). Itt fejti ki RÁTH Mór a kiadvány szempontjait (...), közli a Kisebb költemények (...) első megjelenésének adatait, felsorolja a korábbi kiadásokat és a fordításokat (...).¹²

a levélrészletek magyar fordításai: „[Pompeius Saturninus] verseket is ír, akárcsak Catullus vagy Calvus; de valóban olyanokat, mint Catullus és Calvus. Hogy árad belőlük a báj, az életöröm, az elkeseredés, a szerelem! A kedves, könnyed hangú versek közé *tudatos elrendezésben* beiktat néhány csipősebbet is, éppen úgy, mint Catullus vagy Calvus”; „mint valami ritka külföldi árut, játékos verseimet küldöm neked, melyekkel utazás közben fürdőben, lakomán kellemessé szoktam tenni szabad időmet. Ezekben örökitem meg jókedvemet, pajkos ötleteimet, szerelmemet, bánatomat, panaszaimat, haragomat; hol köznapi, hol emelkedettebb hangon írok, és *épp ezzel a változatossággal szeretném elérni azt, hogy mindenkinek tessenék valami, egyik-másik darab esetleg mindenkinek*” (kiemelések tőlem – LLL). Ifjabb PLINIUS, *Levelek*, ford. MARÓTI Egon (Budapest: Magyar Könyvklub, 2000), 25, 117.

9 Külön „könyvekbe” rendezte el az ódákat, vegyes költeményeket, epistolákat, illetve az epigrammákat-gnómákat. Lásd VIRÁG Benedek, *Poétai munkái*, kiad. TOLDY Ferencz (Pest: Heckenast Gusztáv, 1863).

10 Nála is külön kötetet kaptak az *Ódák, az Alkalmatosságra írott versek, az Anakreoni dalok* stb. Lásd erről: VARGA Balázs, *Csokonai verseinek első kiadásai* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974), 1–52. (Különnyomat a hétkötetes *Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái* című kiadványhoz.)

11 Mint tudjuk, Vörösmarty 1833-as, háromkötetes munkáiban külön kötetet kaptak a kisebb eposzok, a *Zalán futása*, illetve az „apróbb versezetek”.

12 BISZTRAY Gyula, „Az Arany János-kiadások rostája (1883–1958)”, *Magyar Könyvszemle* 75 (1959): 23–46, 25.

Mint tudjuk, 1900-ban a Franklin-Társulat vásárolta meg az Arany-összes kiadási jogát. E sorok írójának birtokában van Arany *Kisebb költeményeinek* 1900 körül kiadott „Új lenyomat”-a (448 oldal + XVII. oldalnyi jegyzet). Íme, mit olvashatunk ezen új lenyomat jegyzeteinek 1. oldalán:

e kiadás *ízáról ízre* azon tervezet szerint készült, melyet Arany János maga, miután Ráth Mór egy ilyenmű összes kiadás eszméjét véle közölte, és annak közrebecsátására ajánlkozott, a Ráth Mórral való megbeszélések és a véle kötött szerződés alkalmával megállapított. E tervezet szigorú megtartását kegyeletes kötelességünknek tartottuk s mindazon változtatásokat (sic!) melyek folytán jelen kiadásunk az eddigiektől elüt, – különösen a költemények sorrendjét és csoportosítását illetőleg – Arany *maga* akarta *így*.

Az új lenyomat jegyzetírója tehát egyes szám harmadik személyben említi Ráth Mórt! S hogy miért fontos ez az észrevétel? Nos, azért, mert bár az egyes versekről közölt részletes tudnivalók Ráth Mórtól származnak, a jegyzetek III. oldalán olvasható kínos félreszámolás már a Franklin-Társulat jegyzetírójának sara: „A *Kisebb költemények* máig *hat* kiadást értek. Az *első* (1856) és a *második* (1860) Heckenast-féle önálló két kötetes kiadás, minden tekintetben azonos egymással és számra nézve 90 költeményből áll.” Már Bisztray is kárhóztatta a Franklin-Társulatot az Arany-kiadások trehányysága miatt,¹³ s én se igazán értem, hogy lehet 88 vers helyett 90 verset számolni?! Szörényi László szerint a 90-es szám „akkor jön ki, ha a közös címmel ellátott *Emlények* I., II. és III. részét három külön darabnak vesszük”.¹⁴ Szörényinek igaza lehet, hiszen a címben tényleg többes szám szerepel (*Emlények*), nem beszélve arról, hogy a három rész tényleg más-más időben íródott (az I. és II. rész 1851-ben, a III. rész 1855-ben). Igen ám, de a *Népdalok* címében szintén többes szám szerepel, ráadásul az I. és II. kötetben is van ilyen című, szintén más-más időben íródott (és más-más lapokban közölt!) kétrészes vers:

Népdalok (I. kötet)

I. [Hej! iharfa...] (Első megjelenés: *Hölgyfutár*, 1850. II. félév, 76. sz., okt. 1., ezen a címen)

II. [Kondorosi csárda mellett] (Első megjelenés: *A magyar nép könyve*, 1856. 9. 1., *Pusztai dal* címmel)

Népdalok (II. kötet)

I. [Ej! haj! ne szomorkodj] (Első megjelenés: *Délibáb*, 1853. II. félév, 20. sz., nov. 13., *Szegény ember dala* címmel)

II. [Igyunk biz azt egy-egy kicsit] (Első megjelenés: *Szépirodalmi Lapok*, 1853. II. félév, 18. sz., mártius 3., *Csendes borozó* címmel¹⁵)

13 „A Franklin-Társulat hosszú időn át nem tudta megbecsülni azt a nagy feladatot, amelyet Arany János műveinek kizárólagos kiadásával vállalt...” BISZTRAY, „Az Arany-kiadások...”, 31.

14 SZÖRÉNYI, „»Az ember...”, 77.

15 ARANY János, *Kisebb költemények*, kiad. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 442, 427, 476. A továbbiakban: AJÖM 1.

Ha ezeket a más-más lapokban közölt verseket is külön daraboknak vesszük, akkor viszont már nem 90 versünk van, hanem 92. (Ha pedig a két részből álló, s két külön címmel ellátott *Ráchel* című verset is két külön versnek számoljuk, akkor már 93!) Javaslom tehát, hogy maradjunk az egyszerű összeadási műveletnél, illetve a 88-as számnál.

De fontos volt-e/lehetett-e egyáltalán Aranynak ez a 88-as szám? Megítélésem szerint nagyon is az!¹⁶ Tudjuk, hogy Arany – cenzurális okokból, vagy mert elégedetlen volt velük – kihagyta a *Kisebb költemények*ből egy csomó, folyóiratban már megjelent versét,¹⁷ a beválogatott verseket viszont néhol tömbösítette. Vajon mit akart üzeni nekünk ezzel a 88-as számmal? Arany László mondja édesapja *Hátrahagyott iratai és levelezéséhez*¹⁸ írt *Bevezetőjében* (XV. oldal), hogy élete vége felé Arany „a latin classicusokat kezdte tanulmányozni könyv nélkül. Horatiusból fölvitte vagy százig.” S ha végigolvassuk az Arany-levelezést, látni fogjuk, mennyire gyakran és milyen magától értetődő természetességgel idézi Arany (természetesen latinul) Horatiust. Nyugodtan kijelenthető tehát, hogy Aranynak Horatius volt a(z egyik) kedvenc költője. Tudjuk Horatiusról, hogy együtt jelentette meg (i. e. 23-ban) az *Ódák* I–III. könyvét. És hány verset tartalmaz ez a tekercs? Pontosan 88-at, mint Arany *Kisebb költeményei*! És az *Ódák* első verse (*Maecenas*hoz) ugyanúgy himnusz a költészethez, mint Arany *Télben* című verse. Nem érdekli sem a hadi, sem a sportsiker – mondja Horatius pompás (kis) aszklépiadé-szi sorokban, csak és kizárólag a költészet:

és míg engem a vers papjaihoz sorolsz,
fennkölt homlokomat csillagokig vetem.¹⁹

Aranyt sem érdekli se az álmodott tavasz, se a magára eszmélő szubjektum előtt megjelenő valóság: a tél, inkább a költészethez menekül:

Hagyjuk e zord képet,
Hisz' ez a való, ez sivatag életem:
Deríts szép álmokat örökzöld tavaszról
Oh költészet! nekem.²⁰

Persze, joggal merülhet fel a gyanú, hogy (a 88-as szám ellenére is) véletlen egybeesésről van szó, hiszen a kétezere éves hagyomány szinte megkövetelte a költészethez írt

16 Anélkül, hogy belegabalyodnánk a számmisztikába, érdemes észrevennünk egy érdekes tény: az 1850-es évek elején Arany alaposan átírta a *Toldi estéjét*, amely végül 1854-ben jelent meg. És hány sor lett az átírt *Toldi estéje*? Pontosan 1852! Tehát: Szerző + Cím + 1852 = 1854 (vagyis az eposz megjelenésének éve). Vajon mindössze véletlen egybeesésről van szó?

17 Már említett, *Arany János kötettszerkesztési gyakorlata...* című tanulmányának *Függelékében* Szilágyi Márton közli is ezen versek – Arany által összeállított – listáját. SZILÁGYI, „Arany János kötettszerkesztési...”, 11–12.

18 ARANY JÁNOS, *Hátrahagyott iratai és levelezése*, kiad. ARANY László, 4 köt. (Budapest: Ráth Mór, 1888–1889).

19 HORATIUS, *Összes művei*, ford. BEDE Anna (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1989), 7.

20 ARANY JÁNOS, *Kisebb költeményei*, 2 köt. (Pest: Heckenast Gusztáv kiadása, 1856), 1:5.

himmusszal kezdeni egy verseskötetet.²¹ Érdemes tehát megnézni, hogy melyik verssel zárja Horatius az *Ódák* III. könyvét, illetve hogy mit válaszolt rá Arany a *Kisebb költemények* II. kötetének zárásaként.

2. „Szalontai Jank”, avagy a Szibinyáni Jank kötetzáró pozíciója

Sokáig nem értettem, miért a *Szibinyáni Jank* című vers szerepel a *Kisebb költemények* II. kötetének végén, tehát a lehető leghangsúlyosabb helyen. Megítélésem szerint nem ez a legjobb-legszebb verse Aranynak, kötetzáró pozíciója tehát feltétlenül magyarázatra szorul.

Tudjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában megvan az a kéziratot kötet, amelybe Arany összeírta-összeíratta kisebb verseit.²² Ebben a kéziratot kötetben a 117. oldaltól következnek az 1855–1856-ban írott versek, „Vegyes tisztázatok, iratási időrendben” címmel. Ha összevetjük az iratási időrendet a *Kisebb költeményekben* szereplő versek sorrendjével, látni fogjuk, hogy Arany alaposan felforgatta az eredeti sorrendet:

1. táblázat

Végső sorrend a <i>Kisebb költemények</i> II. kötetében (1856)	Versek címe	Eredeti sorrend a <i>Vegyes tisztázatok...-ban</i> (1855–1856)
1.	<i>Hatvani</i>	1.
2.	<i>Emlények</i>	6.
3.	<i>Árva fiú</i>	8.
4.	<i>A vén gulyás</i>	4.
5.	<i>A vén gulyás temetése</i>	5.
6.	<i>Bor vitéz</i>	9.
7.	<i>A tetétleni halmon</i>	3.
(8.)	Zács Klára (Énekli egy hegedős a XIV-ik században)	(nem szerepel a <i>Vegyes tisztázatok...-ban</i>)
9.	<i>Szibinyáni Jank</i>	2.
(nem került beválogatásra az 1856-os <i>Kisebb költemények</i> be)	<i>Népnevelés</i>	7.
(nem került beválogatásra az 1856-os <i>Kisebb költemények</i> be)	<i>Néma bú</i>	10.

21 Egyetlen példát említve: Berzsenyi 1813-as kötetének *Ajánlása* ugyan Kazinczyhoz íródott, de egyértelmű, hogy a költészet magasztalásáról van szó: „Plátói nyelved 's lelked idézte le / Hozzánk az ép Íz' szebb geniusszait; / Nyelved' mosolygó gráziája / Önti belénk Helicon' malasztját”. BERZSENYI Dániel, *Összes művei*, kiad. DÖBRENTEI Gábor (Buda: Magyar Királyi Egyetemi Sajtó, 1842), 1.

22 MTAK Kt K 509. A kéziratot füzet címe: „Kéziratok. – Arany Jánostól. Régiebb versek tisztázata. I. Alanyi költemények.” Erről részletesen lásd SZILÁGYI, „»van ott sokféle...«”, 455–456.

Mit keres tehát a *Szibinyáni Jank* a II. kötet végén? Adja magát a magyarázat, hogy egy 88 versből álló kötetet illik egy 88 soros verssel befejezni (a *Szibinyáni Jank* 10 × 8 soros versszakból áll). Akkor viszont a *Szibinyáni Jank* minden egyes verssorának a *Kisebb költemények* egy-egy verse feleltethető meg? Nos, úgy vélem, ez a magyarázat joggal tekinthető erősen „véleményesnek”. További magyarázatként szolgálhat (mármint a *Szibinyáni Jank* helyzetére), hogy dialógusba léptethető az I. kötetet záró *A dalnok bújával*, ahol a dalnok a régi idők költőit irigylő, akiknek még volt kiket megénekelni:

»Tinéktek adatott, a gyenge
Lant hurjain játszani s zengve
Éltetni az erőt!
És, kit nehéz vas döntö sirba
Az istenekkel tenni sorba,
– Feltámasztván a hőst.

»És adatott vala tinéktek
Teremteni új nemzedéket
Az elhunyt sirjain;
Építeni várost, Amphionként,
Hol durva kő mozdula önként
A lantos hurjain.

»Én a kifáradt küzdelemnek
Hanyatló korszakán merengek,
Szemem alátekint...
Késő, habár láttam virágát,
Biztatnom a kidőlt fa ágát:
Virágozzék megint.²³

A *Szibinyáni Jank*ban, szerencsére, már van megénekelhető, az istenekkel sorba tehető „erős”, igaz, ebben a versben már nemcsak a dalnok, hanem egész népek zengik a hős nevét:

Most is vallják, egyre dallják
Szerbhon ifjai, leányi,
Guzliczájok hangja mellett:
Ki volt Janko Szibinyáni.
De a magyar ajakon is
Neve, hire átalános:
Mert hisz' él még... él örökké
A dicső *Hunyadi János*.²⁴

23 ARANY, *Kisebb költeményei...*, 1. köt., 237–238. (Kiemelések mindenütt Aranytól – L. L. L.)

24 Uo., 2. köt., 250.

A *Szibinyáni Jank* és *A dalnok búja* dialógusa tehát egyértelmű, de számomra továbbra sem magyarázza a *Szibinyáni Jank* pozícióját. Hiszen a dalnokok-költők-hegedősök dialógusára a *Zács Klára* című ballada sokkal indokoltabb lenne! (Nem beszélve arról, hogy sokkal szebb-innovatívabb, mint a *Szibinyáni Jank*.) Miért kell tehát az emlékmű Hunyadi Jánosról a *Kisebb költemények* végén? Hogy végleges választ adhassunk a kérdésre, érdemes ismét Horatiushoz folyamodni. Mit mond Horatius az *Ódák* III. könyvének végén, a *Melpomenéhez* című „exegi monumentum”-ában?

Ércnél is maradóbb művet emeltem én,
fenséges piramis csúcsa nem ily magas:
ezt sem kapzsi erő, sem szilaj Aquilo
nem rombolja le már, vagy sohasem fogyó
évek láncá, s a gyors, elsuhanó idő.
Jobb részem nem enyész, szellemem él tovább...²⁵

Fentebb már szóba került, hogy Arany László szerint is Horatius volt édesapja kedvenc költője. Tudjuk, hogy a *Kapcsos* könyvben, az *Őszikék* 9. darabjában, a *Honnan és hová?* című versben jellegként szerepel az „Exegi monumentum”. Voinovich versmagyarázó jegyzetét idézve: „[A *Honnan és hová?*] Első kézírata egy papírszalagon volt, ceruzával. A cím alatt: – *Töredékből*; jeligéül: *Exegi monumentum*. – Másodszor a *Kapcsos* könyvben. Itt a megjegyzések kitörölve.”²⁶ Nos, nem kizárt, hogy Voinovich kitörölve látta a *Honnan és hová?* jeligéjét, de a *Kapcsos* könyv Keresztury Dezső kísérettanulmányával ellátott hasonmás kiadásában²⁷ tisztán olvasható a mottó. Rendkívül fontos ez a jelige, mert ebből is látszik, hogy Arany Jánost egész életében foglalkoztatta a (költői) halhatatlanság kérdése; meglátásom szerint ez lehet a magyarázat a *Szibinyáni Jank* kötetzáró helyzetére: Horatiust idézve, afféle Arany János-i fanyar humorral,²⁸ emlékművet emelve fejezi be ő is a kötetét – nyilván, nem saját magának emeli az emlékművet, hanem „druszájának”, Kelet-Európa legnagyobb hőségének, Hunyadi Jánosnak.

II. *Versek dialógusa a Kisebb költemények két kötetében*

Láttuk korábban, hogy a *Kisebb költemények* I. és II. kötetének versei dialógusban vannak-lehetnek egymással. Nagyon érdekes, hogy már Riedl Frigyes is próbálkozott az Arany-versek ilyesfajta értelmezésével: „Ha szemügyre vesszük a *Télben* című költeményét, ahol Petőfit, vagy a *Családi kör*-t, ahol Burnst utánozza, csakhamar feltűnik, hogy Arany abban különbözik mintáitól, hogy költeménye mintegy színig megtelt pontos

25 HORATIUS, *Összes művei...*, 130.

26 AJÖM 1, 530.

27 ARANY János, *Kapcsos könyv*, tan. KERESZTURY Dezső (Budapest: Akadémiai Kiadó–Magyar Helikon, 1977).

28 Az Arany János-i humorra lásd Szörényi László már idézett, *A humoros elégia* című tanulmányának *Humor és tragikum* fejezetét. SZÖRÉNYI, „*Álmaim is voltak...*”, 130–138.

részletes vonásokkal”.²⁹ Nyilvánvaló, hogy Riedl az utánzás-ráírás alapján állítja párbodialógusba a *Kisebb költemények* kötetek kezdő verseit. Két megjegyzés kívánkozik Riedl értelmezéséhez: a *Télbenről* már Voinovich megállapította, hogy „Költői hitvallás ez a pálya kezdetén, azért állította utóbb gyűjteményének élére, *előhang gyanánt*”³⁰ (kiemelés tőlem – L. L. L.). Másodsorban: nyugodtan kijelenthető, hogy Török Zsuzsa korszakos felfedezést tett, amikor a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtárban rábukant a *Kisebb költemények* alapjául szolgáló kéziratos példányra,³¹ amelyet aztán Szilágyi Márton lapozott át nagyon alaposan.³² Miért fontos ez a felfedezés? Azért, mert láthatjuk, hogy az eredetileg egykötetesnek szánt *Kisebb költeményeket* Arany utóbb átszerkesztette az alábbiak szerint (a *Kertben*től a *Magyar Misüig* vizsgálva a versek későbbi, kötetbeli pozícióját):

2. táblázat

Eredeti sorrend az egykötetes verzióban	Versek pozíciója átszerkesztés után
<i>Kertben</i>	maradt a helyén
<i>Családi kör</i>	átkerült a Kk. II. kötetébe, kötetindító versnek
<i>Gondolatok a béke-congressus felől</i>	maradt a helyén
<i>Az ó torony</i>	”
<i>A dajka sírja</i>	”
<i>A költő hazája</i>	”
<i>A gyermek és szívárvány</i>	”
<i>Érzékeny búcsú</i>	”
<i>Hajnali kürt</i>	”
<i>Domokos napra</i>	”
<i>Ráchel</i>	”
<i>Ráchel siralma</i>	maradt a helyén, de a Kk. I. kötetében közös versként szerepel a <i>Ráchellel</i>
<i>Oh! ne nézz rám</i>	maradt a helyén
<i>Itthon</i>	”
<i>A világ</i>	”
<i>Mint egy alélt vándor...</i>	”
<i>A dalnok búja</i>	maradt a Kk. I. kötetében, de helyet cserélt a <i>Poétai recepttel</i>

29 Idézi TARJÁNYI, „Három megkomponált...”, 16.

30 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza (1817–1849)* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1929), 206.

31 Kutatási és Különgyűjteményi Osztály, Mss. 337.

32 SZILÁGYI, „»van ott sokféle...«”, 456–462.

Eredeti sorrend az egykötetes verzióban	Versek pozíciója átszerkesztés után
<i>A Jóka ördöge</i>	átkerült a Kk. II. kötetébe, második versnek
<i>Poétai recept</i>	maradt a Kk. I. kötetében, de helyet cserélt <i>A dalnok bújával</i>
<i>Magyar Misi</i>	átkerült a Kk. II. kötetébe, harmadik versnek

Ha tehát megfogadjuk Voinovich tanácsát (hogy ti. a *Télben* egyfajta előhangként kezelendő, tehát: nem kell neki párvers a II. kötetben), illetve figyelembe vesszük az Arany-féle átszerkesztést, egészen érdekes és nyugtalanító kódrendszer nyomaira bukkanhatunk a két kötet egymással szembeni verseiben. Rögtön szembeötlő lehet például, hogy mindössze két (ballada)fordítás található a *Kisebb költeményekben*, de pontosan egymással szemben! És az azonos című *Népdalok* is pontosan egymással szemben szerepelnek! Tehát Arany mintha azt javasolná az olvasónak, hogy olvassa nyugodtan párban a két kötet egymással szemben szereplő verseit!³³ S ha nagyon a felszínen maradunk, azaz ha mindössze tematikus-motivikus ismétlődések alapján olvassuk a verseket, valóban lényeges párhuzamokat-antitéziseket észlelhetünk (hozzátéve rögtön, hogy a versek dialogikus jellegét nyilván csak egy nagyon alapos, összehasonlító mikroelemzés igazolhatná megnyugtatóan):

3. táblázat

Versek a Kk I. kötetében	Ismétlődő témák/motívumok (azonosság [=]/ellentét [↔])	Versek a Kk. II. kötetében
<i>A varró leányok</i>	nász ↔; =	<i>Családi kör</i>
<i>Az alföld népéhez</i>	alföldiek =	<i>Magyar Misi</i>
<i>A rab gólya</i>	szabadság ↔	<i>Enyhülés</i>
<i>Névnapi gondolatok</i>	magány =	<i>Hiú sovárgás</i>

33 A magyar irodalomtörténetben korábban is van példa arra, hogy egy kétrészes verseskötet szimmetrikus szerkezetet alakít ki, s így foglalja össze a verseket. Ezt tette Dayka Gábor a kötetében – igaz, ezt Arany nem tudhatta, mert a kötet – Kazinczy gondozásában – nem az eredeti szerkezetében jelent meg, illetve a kéziratnak megfelelő szerkezetet csak jóval később adták ki. SZILÁGYI Márton, „A »titkos bú« poétája?: Dayka Gábor kánonizálásának kérdőjelei”, in *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, szerk. TAKÁTS József, 73–87 (Budapest: Kijárat, 2000). Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy Dayka Gábor kötetére fölhívta a figyelmemet.

Versek a Kk I. kötetében	Ismétlődő témák/motívumok (azonosság [=]/ellentét [↔])	Versek a Kk. II. kötetében
<i>A Dismal mocsárok tava</i> (ballada, Moore után)	halál =	<i>Sir Patrick Spens</i> (skót ballada)
<i>Évek, ti még jövendő évek</i>	reménytelenség ↔	<i>Vágy</i>
<i>Letészem a lantot</i>	költészet ↔	<i>A vigasztaló</i>
<i>Népdalok I.</i> [Hej! iharfa, juharfa]	család =	<i>Népdalok I.</i> [Ej! ha! ne szomorkodj]
<i>Népdalok II.</i> [Kondorosi csárda mellett]	kocsma =	<i>Népdalok II.</i> [Igyunk biz azt egy-egy kicsit]
<i>A költő hazája</i>	otthon ↔	<i>A pusztai fűz</i>
<i>Ráchel</i> [+Ráchel siralma]	halál =	<i>A vén gulyás</i> <i>A vén gulyás temetése</i>
<i>Mint egy alélt vándor...</i>	reménytelenség ↔	<i>A tetétleni halmon</i>
<i>Poétai recept</i>	költészet („Így írtok ti”) ↔	<i>Zács Klára</i> (Éneklí egy hegedős a XIV-ik században)
<i>A dalnok búja</i>	költészet („ars poetica” ³⁵) ↔	<i>Szibinyáni Jank</i>

Arany életművében már a *Kisebb költemények* megjelenése előtt is találni példát látványos hátraarcokra, vagy ha úgy tetszik: humorra, (tragikus) iróniára-öniróniára: 1847. január 23-án díjazták a *Toldit*, 1847. május 27-én pedig (alig négy hónappal a díjazás után) már azt írja Petőfinek, hogy „egy *Toldit* akarok még írni, »Toldi estvéjét«”.³⁴ Vajon miért ennyire sürgős neki Toldi megbüntetése? Következik a forradalom és szabadságharc, *Szabadság zengő hárfája* címmel ponyvára küldi harcra buzdító verseit, majd nemsokára megírja *A nagyidai cigányokat*, a magyar irodalom leggyilkosabb önkritikáját... Vegyünk tehát szemügyre, szigorúan csak a versidézeteknél maradva, főleg az Arany-féle hátraarcokra figyelve, néhány verset a fenti táblázatból:³⁵

34 ANTAL Árpád, szerk., *Arany és Petőfi levelezése* (Bukarest: Kriterion Kiadó, 1973), 35.

35 Tarjányi Eszter ugyan a *Szibinyáni Jankot* nem tartja ars poeticának. TARJÁNYI, „Három megkomponált...”, 17. Szerintem viszont igenis afféle rejtett, horatiusi anti-„exegi monumentum”-ról van szó.

a) a *Varró leányok*ban lakodalomra készülnek, de meghal a vőlegény:

Nem menyasszony, – vőlegény volt:
Hat legény hoz zöld koporsót,
Apja anyja sír előtte,
Keserves a menyegzője;³⁶

a *Családi kör* ugyan tényleg boldog családi kör, de ugye... a leány...

Ez, mikor nem hallják, és mikor nem látják,
Pirulva kérdezi tőle... *testvér bátyját*:
Három éve múlik hogy utána kérdez,
Még egy esztendőt vár, nem megy addig férjhez;³⁷

b) Az *alföld népéhez* című versből idézzük az Arany által kiselejtezett utolsó versszakot:

Azért hát engemet ne mondjatok tótnak,
Ha beszélem néha dolgát hegylakóknak:
Adja bár az isten, hogy síkon és hegyen
Magyarország népe *tiszta magyar* legyen³⁸ (kiemelés tőlem – L. L. L.);

a *Magyar Misi*ben Misi tényleg „tiszta magyar”:

Magyar Misi ám a legény egyszer a talpán,
Kivált mikor a bajuszát felpödri nyalkán,
Félre üti darutollas túri süvegét,
Majd megbolondul utána a fehér cseléd;³⁹

c) ugorva a táblázatban:

Letépszem a lantot. Nyugodjék.
Tőlem ne várjon senki dalt.
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt;⁴⁰

ezzel szemben viszont, íme, mit olvashatunk *A vigasztalóban*:

36 ARANY, *Kisebb költeményei...*, 1. köt., 7.

37 Uo., 2. köt., 6.

38 AJÖM 1, 415.

39 ARANY, *Kisebb költeményei...*, 2. köt., 38.

40 Uo., 1. köt., 69.

Mi a tűzhely rideg háznak,
Mi a fészek kis madárnak,
Mi a harmat szomju gyepre (...)
Az vagy nekem, oh költészet;⁴¹

d) aztán, ugye, *A költő hazája* című szerelmi vallomás:

A meddig ily nép fogja őt körül,
Nép, melynek érzi keble, zengi szája
A költő énekét, – addig terül,
Ott éri végét *a költő hazája*;
Azon túl maga jövevény,
Dala üvegházi növény;⁴²

véle szemben viszont (az Arany János-i logikát követve) mi más lehetne, mint *A pusztai fűz* című allegória?⁴³

Ki ültetett engem sivatag pusztába
Örökös botrányúl a csavargó szélnek? (...)
Lombom oly szinetlen és levelem oly gyér;
Jő az alélt vándor s pihenő helyet kér,
Nem talál, tovább megy és engem megátkozz:
„Soha ki ne zöldülj, soha ne virágozz!”⁴⁴

(az olvasónak az átkozódó vándorról rögtön Márk evangéliuma jut eszébe – 11. fejezet, 13–14. rész –, ahol Jézus megátkozza a betániai fügefát: „nem vala még a fige érésének ideje. Akkor Jézus felelvén, monda a figefának: Soha ezután senki ne egyék te rólad gyümölcsöt”⁴⁵);

e) és máris következhet a fent említett *alélt vándor*:

Mint egy alélt vándor, midőn fele utján
Csüggeteg szemmel néz hátra, majd előre:
Mielőtt e rögös pályát tovább futnám:
Hadd nézzek a multra, nézzek a jövőre.

Szomorú egy látvány!;⁴⁶

41 Uo., 2. köt., 87.

42 Uo., 1. köt., 192.

43 Tényleg allegóriának szánta Arany, Voinovich szerint a kéziratban még szerepelt a műfaji megjelölés a cím alatt. Lásd AJÖM 1, 460.

44 ARANY, *Kisebb költeményei...*, 2. köt., 200., 204.

45 *Szent Biblia: Új Testamentom* (Budapest: Brit és Külföldi Biblia-Társulat, 1910), 58.

46 ARANY, *Kisebb költeményei...*, 1. köt., 226.

az alélt vándorral ellentétben bezzeg az önbizalomtól duzzadó Árpád fejedelem néz szét a tetétleni halomról:

Innen tekinte szét uralkodó
Szemekkel a vitéz honalkotó,

Le a Tiszáig, melyen túl ama
Berek sötétül, a táj karama,

S le Alpárnak, hol a kevély Zalán
Földönfutóvá lesz..... holnap talán;⁴⁷

f) és a *Poétai recept* „Így írtok ti”-je, véle szemben meg a *Zács Klára* „Így lövök én”-je! – nem kizárt, hogy tévedek, de meggyőződésem, hogy olvasói (befogadói) szövegérzékelésem igenis szinkronban van a szerzői szándékkal, azaz: Arany nemcsak cenzurális okokból látta el alcímmel a *Zács Klárát* („Éneklei egy hegedős a XIV-ik században.”), kivéendő az utolsó versszak kortársi áthallását („Rosz időket érünk, / Rosz csillagok járnak: / Isten ója nagy csapástol / Mi magyar hazánkat! –⁴⁸”), hanem tényleg „be akart inteni” a kortárs költőknek, amikor megmutatta, hogyan énekelt egy hegedős a „XIV. században”;

g) *A dalnok búja*, illetve a *Szibinyáni Jank* című versek vélelmezhető dialógusáról a fentiekben már volt szó...⁴⁹

47 Uo., 2. köt., 237.

48 Uo., 245.

49 Teljes joggal merülhet föl a kérdés, hogy e sorok írója miért feledkezett meg látványosan a kötetek elején egymással szemben szereplő *Czakó sirján* és *A Jóka ördöge*, illetve *A szegény jobbágy* és *Dante* című versek kapcsolatáról. Tematikus-motivikus egyezés tényleg bajosan mutatható ki az említett versek között, viszont következésképp itt, a lábjegyzetben két „spekuláció”, a versek keletkezés-történetére alapozva: 1. Voinovich írja a *Czakó sirján* című vershez fűzött jegyzetében (AJÖM 1, 413): „Czakó Zsigmond, a nagy várakozást keltett fiatal drámaíró, 1847. dec. 14.-én a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében, Csengery Antal szerkesztő szobájában, többek szemeláttára agyonlőtte magát. Az *Életképek* (dec. 19. sz.) Jókaitól búcsúztatót közölt. (...) Jókai a kárhóztatók ellen fordult, kiknek szemében »gyávaság az élet csatateréről elfutni.«” Jókai szerint tehát nem szegény az élet csatateréről elfutni, Jóka is elfut *A Jóka ördögében* Judit asszony elől. Csak spekuláció? Nagyon is az, de... íme, mit ír Mikszáth: „Haynau bukása után [I. Ferenc József a nemzetközi felháborodás hatására 1850. július 8-án menesztte Haynaut – L. L. L.] enyhült a helyzet kissé, Jókai most már teljes biztonságban, rendes dolgozószobát kap, rendes íróasztalt és rendes Cerberust, aki kétfelől őrzi, önmaga elől és a látogatók elől. Róza [vagyis szentivánlaborfalvi Benke Judit – L. L. L.] gondja mindenre kiterjed, hogy jó sima papírja legyen, mert csak simára szeret írni, jó tolla, jó tintája (a tintából a lilát szereti), a látogatók elé ő megy ki, egy detektív éles szemével vizsgálja meg s kérdezi ki, mit akarnak, s aztán elutasítja, ha csak nem okvetlenül szükséges, hogy beeresztessenek. Könnyebb egy tevének a tű fokán keresztülmenni, mint egy a Jókai működési periferiájához nem tartozó lénynek Jókaihoz bejutni. Szűz Mária kötényében nem volna olyan jó helyen, mint az asszonya árnyékában. A cselédeknek nem szabad énekelni, az ajtókkal nem szabad zörögni, mert az úr ír. Még a mákot is a szomszédban töreti meg, nehogy a mozsár döngése Móricot zavarja.” MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora* (Bukarest: Kriterion Kiadó, 1973), 268. Ha még Mikszáth is tudott a Jókait őrző Róza asszonyról, hogyne tudott volna erről a kortárs Arany! Szerette Jókait, akárcsak Tompa, aki így írt Aranyról Jókairól 1850. október 27-i le-

III. Összegzés

Ismeretes, hogy Kalüpszó nimfa végül útjára engedte Odüsszeuszt, Poszeidón viszont „felleget gyújtott”, és „feldúlta a tengert”, elsüllyesztve Odüsszeusz tutaját. E végső veszedelemben Leukothea, a Fehér istennő⁵⁰ segítette a hősön:

Gyászsorsú, te, a Földrázó ily szörnyű haraggal
mért űz, ellened ily sok bajt mért űltet el egyre?
Csakhogy mégsem emészt el téged, akárhogy akarja;
tedd csak, amit mondok, mert látom, hogy buta nem vagy:
vesd le ruhádat itt, tutajod meg bízd a szelekre,
hordják el; s igyekezz hazatérni, csak ússz a kezeddal
phaiák földre, ahol sorsod, hogy megmeneküljél.
Vedd csak ez isteni fátylat, a melled alá kifeszítve
kössed föl, s nem kell félned kintól, se haláltól.
És miután kezeiddel a szárazföldet eléred,
vesd le magadról újra, s a borszinü vízbe hajtsd be,
messzire, és közben fordítsad másfele arcod.⁵¹

Arany *Reményem* címmel szintén írt egy hajós verset a *Kisebb költemények* I. kötetébe (párverse a II. a kötetben *A sárkány* című „széptani mese”!!!):

Kis hajó az én reményem,
Sem árbocza, sem kormányja,
Csapkod a hullám keményen,
Gyöngé sajkám veti-hányja.

velében (tehát nem sokkal *A Jóka öröge* keletkezése előtt!): „Barátom, infamis kutyák ezek a szerkesztők, kevés kivétellel, a vidéki írókra nézve; engem eleitől fogva, az egy szeretetreméltó Jókait kivéve, mindig megcsaltak”. KICZENKO Judit, szerk., *Arany János és Tompa Mihály levelezése* (Budapest: Ráció Kiadó, 2018), 27. Belefér-e az Arany-féle humorba egy ilyen bájos „pörrege” Jókai házasságáról? Szerintem igen.

2. Szintén Voinovich idézi (AJÖM 1, 411.) Arany 1847. november 11-i, Petőfinék írt levelét, hogy ti „[A *Pesti Divatlap*] beszélvén Crabberól, vagy kiről, kit valamely kritikusa jónak látott a gyáripár és nyomor költőjének nevezni, azért, mert természethez hű költő volt, kérdi, vajon ilyen nyomor-költészet létezik-e nálunk? Lehet, hogy itt a népköltőkre, főleg talán rám céloz.” Ha valaki ennyire frusztrált a „kavicsos fővény” nyomorköltészete miatt, akkor igenis indokolt lehet (főleg alkotás-lélektani szempontból), hogy épp Dantét állítsa vele szembe, aki „(...) egy a mérhetetlen éggel”, s aki előtt „Az ember... (...) mintha lábait szentegyházba tenné, / Imádvá borúl le, mert az Isten sejtí”.

50 „Inó: Kadmosz és Harmonia lánya, Athamasz felesége, Learchosz és Melikertész anyja. (...) Férjével együtt egy ideig Inó nevelte nővére, Szemelé és Zeusz fiát, Dionüszoszt; Héra ezért megharagudott és őrjöngést bocsátott rájuk. Önkívületében Athamasz megölte Learchoszt, Inó pedig Melikertészt, akinek a holttestével a tengerbe ugrott. A tengeri istenségek megszánták s néreisszé változtatták. Mint tengeri istennő, Leukothea (»Fehér istennő«) néven ismeretes. Segíti a hajósokat, például ő az, aki viharhadár képében tanácsokkal látja el a tutajozó Odüsszeuszt, majd egy fátylat dob megmentésére.” SZABÓ György, *Mediterrán mítoszok és mondák* (Bukarest: Kriterion Kiadó, 1973), 165.

51 HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, ford. DEVECSERI Gábor (Budapest: Magyar Helikon, 1974), 521.

Messze a kék part mögöttem,
Földe a kopár valónak,
Honnan el-ki számüzötten
Fut reményem, e kis csónak.⁵²

És milyen „Fehér istennőt” óhajt Arany-Odüsszeusz saját lelkének, a tenger hajósának? Nos, a *bizonytalanságot*, mert – ahogy maga vallja – ami biztos, az elborzasztja. Nekünk, kései vándoroknak viszont jó lenne valami biztosat is tudnunk a *Kisebb költemények* elolvasása után. Miért a kétségbeesés, a kilátástalanság fölpanaszlása, miért a bolyongás a sivatag pusztaságban, ha a végén úgymint kiengesztelődünk? Márpedig igenis kiengesztelődünk, maga Arany állítja ezt a *Kisebb költemények* „világfájdalmas” verseit kárhóztató Erdélyi Jánosnak írt levelében: „ha nincs is meg minden versben az engesztelődés, az egész gyűjteményben megvan az”.⁵³ (Persze a szerzői önértelmezésekkel mindig csínján kell bánni, főleg ha olyan ironikus alkatról van szó, mint Arany János.) Mi van meg tehát a *Kisebb költemények*ben, milyen „Fehér istennő” jelenik meg nekünk a *Kisebb költemények* elolvasása után?

1939 végén Szerb Antal remek cikkben értekezik a magyarok „és mégis” világnézetéről. Zrínyi Török áfiumának, néhány Vörösmarty-versnek (*Keserű pohár*, *Gondolatok a könyvtárban*, *A vén cigány*), de főleg Madách tragédiájának „szervetlenül” optimista befejezésén töprengve a következőket írja:

A német Vaihinger, Kant könyveit kommentálva, kidolgozta a német léleknek annyira megfelelő *Philosophie des Als Obot*, a „mintha” filozófiáját: „Tégy úgy, mintha...” A magyar filozófusnak Madách alapján ki kellene építeni az „és mégis” filozófiáját: „Tégy úgy, hogy mégis...” lesz még egyszer ünnep a világon.⁵⁴

illetve:

A nagy magyar költők talán ösztönösen azért engedték művükbe a kétségbeesés látomásait, hogy „a lét és nemlét határán”, a kétségbeesésen is túl megtalálják az irracionális vigasztalást, a reményentúli reményt, az „és mégis” mágiáját.⁵⁵

Vajon besorolhatjuk-e Arany *Kisebb költeményeit* is (akár egy-egy párverset – például a *Letésem a lantot* és a *Vigasztaló* címűeket –, akár a komplett kötetet!) a magyar „és mégis”-filozófia szöveggyűjteményébe? Szerintem nem: ehhez Arany nem elég „komoly”, magyarán: nem tudna eléggé hinni egy ilyen „és mégis”-filozófiában. De ha már szóba került Madách, lássuk, hogyan vezeti be őt Arany a Kisfaludy Társaságba. 1862 márciusában vagyunk, 1860-ban jelent meg a *Kisebb költemények* második kiadása,

52 ARANY, *Kisebb költeményei...*, 1. köt., 82.

53 Arany János Erdélyi Jánosnak, Nagykőrös, 1956. szept. 4., in *AJÖM* 16, 756.

54 SZERB Antal, „Keserű pohár”, in Szerb Antal, *A varázsló eltört pálcaját* (Budapest: Magvető Kiadó, 1961), 464.

55 Uo., 465.

amely akkora sikert aratott, hogy 1861-ben meg is kapta az Akadémia jutalmát. Ennek ellenére biztosra vehető, hogy például az Erdélyi János-féle pesszimizmus vádja túske maradt Aranyban, tehát önmagáról, illetve a *Kisebb költeményekről* is beszél, amikor így nyilatkozik Madách tragédiájáról:

Nem volna itt helyén a tragédia érdemlegi méltatásába ereszkednem. De el nem hallgathatok egy észrevételt, mely inkább magán körben, mint sajtó útján felöle olykor nyilvánult, hogy t. i. e mű nagy mértékben pessimista világnézet kifejezője. Mellőzöm a kérdést, hogy a pessimista irányú költő megszűnik-e csupán ez által költő lenni, hisz úgy, pl. Byron, nem volna az. *Óhajtandó ugyan, hogy a költői lélek teljes harmoniában legyen a világgal: de ha nincs, ki tehet róla.* (Kiemelés tőlem – L. L. L.) A művészet harmoniája nem mindig az optimizmuse is egzsersmind. De én nem találok e pessimismust az *Ember tragédiájá*-ban, mihelyt mint egész fogom fel. (...) Ki egyszerű egész voltában tekinti e compositiót, az tisztában lehet a költő céljával. „Lucifer az embert teljesen meg akarja rontani; az első embert kétségbeesésig üzve, benne megsemmisíteni összes nemét; ez neki a sötét képek által már-már sikerül is, midőn a szeretet szava, és isten keze visszarántja az örvény széléről.” Ez a mese alapvázlata: innen indulva kell méltányolni az egyes részeket, és a kivitel sikerét.⁵⁶

Tehát: a *szeretet* és a *hit*... Van ilyesmi a *Kisebb költemények*ben is, hogyne lenne (*Fiamnak, Visszatekintés*), de milyen fancsali ábrázatú, mennyire „jobb híján”-hit ez Arany-nál! Kuriózumként említem meg, hogy egyik legjobb kortárs költőnk, Kemény István – szintén a végső kétségbeesés határáig jutva, szintén végtelen iróniával⁵⁷ – kizárólag a szeretetet és a hitet tudja ajánlani biztos tudásként 2019. decemberi keltezésű versében:

Közlemény

Előrebocsátva, hogy véleményem kinyilvánításával semmiféle nyugalmat nem kívánok megzavarni, világnézeti, vallási, tudományos vagy bármiféle más meggyőződést megrendíteni, kulturális, nemi, politikai vagy egyéb identitásokat sérteni, továbbá akár egyes személyek, akár társadalmi csoportok, akár biológiai vagy egyéb lehetséges létformák értékpreferenciáit átrendezni, relativizálni, egymáshoz képest hátrányos helyzetbe hozni, vagy mások által akár erőszakosnak is megélhető módon és/vagy mértékben befolyásolni; valamint természetesen kerülni kívánva még a látszatát is annak,

56 ARANY János, *Összes prózai művei és műfordításai*, kiad. VOINOVICH Géza (Budapest: Franklin-Társulat, [1933]), 923–924.

57 „Nem lehetne mégiscsak kimondani versben, hogy a szeretet és a hit a legfontosabb? Valahogy nyilván ki lehet mondani, mert a líra pont erre való, megtanultam ötödikben: érzéseket és gondolatokat kifejező vers. És én most ezeket érzem és gondolom. És jött a vers koncepciója: paródia kell, egy abszurditásig túllírt felvezető szöveg a szánalmas igyekezetről, hogy minden lehetséges érzékenységre tekintettel legyünk, és ezután jelenteni ki, hogy a szeretet és a hit a legfontosabb. Csak a vége nehogy vicc legyen, mert akkor megette a fene az egészet.” KEMÉNY István, *Állástalan táncos* (Budapest: Magvető Kiadó, 2021), 189.

hogy az életkoromnak megfelelőnél semmivel sem nagyobb tömegben felhalmozódott úgynevezett élettapasztalatomat akár csak indirekt módon is megkíséreljem normatív elvárások alapjává tenni, külön kihangsúlyozva e tapasztalatnak szubjektív és ennél fogva viszonylagos jellegét, más szóval teljes mértékben csakis az én személyes életemre vonatkozatható relevanciáját; továbbá készségesen, sőt fejcsóválással elismerve egy bárhol kijelölt objektív nézőpontból még saját magam számára is teljesen abszurd, tartahatatlanság és neveltséges voltát annak a kétségkívül akár megcsontosodottnak is nevezhető, ám olykor mégis elháríthatatlan erővel rám törő képzetnek, hogy tudok valamit a világról; tehát erős kétségek között megszólalásom legitim volta felől, és már csak ezért is fenntartva a jóhiszemű tévedés jogát, valamint maximálisan nyitottan az ellenvéleményekre, a fentebb felsorolt, vagy azok közül esetleg kifelejtett szempontokkal teljes összhangban, a magam részéről, lelkiismereti okokból, csakis és kizárólag egy értelmes és boldog jövő esélye érdekében, kötelességemnek tartom teljes szívemből, örömmel és vidáman kijelenteni, hogy – természetesen számos más fontos érték mellett – a szeretet és a hit a két legfontosabb dolog, amit halandó ember birtokolhat.⁵⁸

Ismét fölteszem tehát a kérdést: milyen „Fehér istennő” jelenik meg nekünk a *Kisebb költemények* elolvasása után? Mit üzen Arany annak az olvasónak, aki „egyszerű egész voltában tekinti e compositiót” (ahogy ő tette Madách tragédiájával)? Láttuk a fentiekben, ahogy Arany a *Kisebb költemények* párverseiben folyton göbre tükröt tart önmagának, folyton retirál. Ez pedig az én olvasatomban azt jelenti, hogy még nem találták föl azt az eszmerendszert, amelyben Arany teljes szívvel-lélekkel hinni tudott volna, ezért hát... csak lassan a testtel! Talán erre érzett rá Orbán Ottó is *Arany Jánoshoz* című pompás versében:

Ég a sugaraktól sebhelyes föld arca,
elült az avantgard zajos kofa-harca.
„Századvég”, gondolja az értelmiségi,
„bár a szép remények nótája a régi.”

Mi hát a költészet, mesterek közt mester,
zúgó csillagok közt a lassan-a-testtel...

A fiatal Szörényi László még tovább jutott Arany János megértésében. Pontosan fél évszázaddal ezelőtt jelent meg *Az el nem ért bizonyosság* című, Németh G. Béla szerkesztette elemzőkötet Arany lírájának első korszakáról, Szörényi már ebben a kötetben levonta máig érvényes következtetését, hogy tudniillik

58 Uo., 190.

Arany nem tudott a liberális nacionalizmus eszmerendszerében maradéktalanul hinni, új hit híján pedig a szembeforduláshoz sem volt elegendő ereje: egyedüli lehetőségként maradt a régivel való gyötrődőn elutasító azonosulás, a tragikus irónia, a humor.⁵⁹

Szörényinek már csak azért is igaza van, mert az 1850-es évek magyar lírájáról gondolkodva maga Arany emlegeti az „engesztelő humort” *Irányok* című, töredékben maradt tanulmányában:⁶⁰ „a mi lyránkon e szomorú tíz év alatt, kevés kivétellel, épen nem látszik a kor bélyege, hanem ha tagadólag, azaz hogy ellapult a nyomás alatt; a kedélyek meghasonlása nem hozta be költészetünkbe az engesztelő humort” (kiemelés tőlem – L. L. L.).⁶¹ Isten bocsássa meg nekem, de ma, amikor szinte elképzelhetetlenül szigorú, humortalan, hideg, „karót nyelt”, „élre vasalt”, kioktató, minden korábbiánál álszentebb világkorszaknak nézünk elébe, engem igenis megvigasztal ez az Arany János-féle, a *Kisebbségi költemények* kötetkompozíciójából is kiolvasható költői attitűd.

Csikszentdomokoson, 2022. május 29-én, az orosz–ukrán háború 95. napján

59 SZÖRÉNYI László, „A humoros elégia”, in NÉMETH G. Béla, szerk., *Az el nem ért bizonyosság*, 201–290 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972), 290.

60 ARANY János, „Irányok I”, *Szépirodalmi Figyelő* 1, 26. sz. (1861): 401–403; „Irányok II”, 2, 11. sz., 2. félév (1862).

61 Az idézet fontossága miatt érdemes, legalább lábjegyzetben, hosszabban is idézni a kontextust, ahonnan származik: „Korunk a lyráé, mondják sokan; mi haszna vesztegetni a szót; mi haszna folyam ellen úszni; ellenkezésbe tenni magunkat a kor izlésével, az uralkodó hangulattal, a költő hajlamok egyetemes árrájával? E szerep a tragikai egyéné, ki, ha a bukást nem nagyszerű küzdelem előzte meg, könnyen komikusává lehet. – Elismerem, hogy sok igaz van ez állításban. A nyomás, a zaklatottság, a meghasonlás, mely politikai rázkódásink után európaszerte erőt vett a kedélyeken, midőn nem vala hit, nem remény, nem bizalom, – midőn besüppedt lábunk alatt a föld, s biztos irány helyett az asztaltáncz szédelgéseiben kerestünk enyhületet: ily kor, mondom, nem lehetett a jóra való, a higgadt, a kitartó alkotás kora. Midőn a külső élet megszűnt, elfojtatott: a lélek ön belsejébe fordítá szemeit; nem lévén a családi, az egyéni léten kívül semmi, ide pontosult össze minden életmeleg, a költészetnek sem vala egyéb menedéke, mint a belvilág, az egyén, legfőleg a család: tehát a *lyra*. Mind ezt, általánosságban elismerem; a nélkül mégis, hogy csupán innen származtatnánk költészeti egyoldalúságunkat. Mert a mi lyránkon e szomorú tíz év alatt, kevés kivétellel, épen nem látszik a kor bélyege, hanem ha tagadólag, azaz hogy ellapult a nyomás alatt; a kedélyek meghasonlása nem hozta be költészetünkbe az engesztelő humort; s midőn végre a hosszú fájdalom egy közös reményben kezdte fölengedni, lyránk az idő jelenségeit csak mint külső cziczomat, sallangot, mint a hatás szembeszökő (frappant) eszközeit vette magára, de nem vala képes azokkal bensőleg egybeolvadni.” ARANY, *Összes prózai művei...*, 369.